

“ПРОПАЛА ГРАМОТА”
(РЕЖИСЕРИ БОРИС ІВЧЕНКО, ІВАН МИКОЛАЙЧУК, 1972)

Танцювала риба з раком...

Містика та гумор, природна краса і предківські пісні-голосіння, еротика й війна. Це все “Пропала грамота”. Гоголева? Ні... лише “за мотивами”. Радше “Грамота” Івченка, Драча та Миколайчука. Вони, ці дві грамоти, як риба з раком, ніби й морські істоти, ніби й зовсім поруч, але такі різні...

Перше, що дисонує при перегляді, – то мова. Гоголь надто вже “українізований”, а тому несправжній і фальшивий. Він свій (наш?), у нього свій світ, свої звичаї і мова своя, та не така, якою розмовляють герої фільму.

Сюжетне розширення та розгалуження, як на мене, то тільки на краще. У фільмі з’являються прекрасні натуралістичні пейзажі, ліричні фольклорні вставки, зав’язка зі вбивством бусурманина – брата голови, договір із чортом та й сам добрий чорт, ніби щойно вискочив із якогось димаря в Диканьці. Де в Гоголя такі потойбічно-психоделічні (але ж які прекрасні!) сцени пекла із селянами-сновидами, де гумористичні епізоди в шинку (“трішечки, але відро”), мотив тютюну-закляття, прохання селян перед випроводженням Василя, ситуація з пригадуванням прізвища писаря та шуканням шапки? У нашого “рака” читаємо скупіший, менш детальний план подій, ніби своєрідну замальовку до фільму.

Найбільше вражає завершення, де “головна героїня” (грамота) все-таки опиняється в руках Диявола. Але як усе вишукано, заплутано та несподівано. Навіть кохана перетворюється на баронесу фон Ліхтенберг. І коли наші козаки, подолавши всі перешкоди, нарешті втрапляють додому, то розуміють, що або вони приїхали зовсім не туди, або замість них прибув хтось інший.

Танці риби і рака дуже захопливі й зовсім різні. Жанр диктує форму, час диктує зміст.

Читайте Гоголя, дивіться Гоголя, смакуйте, що вам до душі – чи то рибу, чи рака, чи їхні танці.

Анастасія Аболешева
(4-й курс 2012/13 навчального року, прозаїк,
нині – бібліограф першої категорії
Національного музею Тараса Шевченка)

Гоголь чи Драч?

Фільм “Пропала грамота”, знятий на кіностудії Довженка за сценарієм Івана Драча, вважається одним із найбільш вдалих в історії українського кіно.

Можна сказати, що від Гоголевого твору “Пропавшая грамота” взято тільки каркас, адже події фільму лише частково збігаються з тими, які бачимо в тексті. Як на мене, це пов'язано з тим, що сюжет оповідання не дуже придатний для екранізації, оскільки є бідним на події та позбавленим динамічного руху. Інтерпретуючи Гоголя, І. Драч збагачує сюжет вставними епізодами.

Для мене найпоказовішим складником фільму є українська музика, чудове народне багатоголосся, яке сягає до глибини душі, проймає до останньої клітинки. Вона дуже вдало передає загальний настрій, чітко відповідає ситуації.

Гарно передано специфічний селянський та козацький колорит, більшою мірою завдяки атрибутиці (широкі шаровари, брилі, чоботи, люльки, пояси, пістолі) та самій мові героїв, яка, до речі, українська, а не “гоголівська”.

Порівняно з твором Гоголя у Драча ширше коло героїв, головним із яких є козак Василь, показаний у настроях часто протилежних. В одній сцені він видається непутящим і розгульним, в іншій – серйозним і трохи засмученим. Іноді його вчинки доходять до абсурду, іноді навпаки – є виваженими та обдуманими.

Не можна оминати яскравого світу “нечистої сили”, теж змальованої з усіма мікродеталлями. Веселощі, крики, чортячі розваги, відьми, кульмінаційна гра в карти – усе це постає перед нашими очима.

Для мене це найкращий фільм, знятий за мотивами творів Гоголя.

*Ігор Астапенко
(4-й курс 2013/14 навчального року,
нині – автор двох збірок поезії, лауреат кількох премій,
зокрема Міжнародної літературної премії імені Олеса Гончара,
активний учасник фейсбучних спільнот,
аспірант Інституту літератури)*

Та не пропала ж ваша “Пропала грамота”!

Микола Гоголь – то наше все. Ну не все, коли боротись за права та свободи, але коли духу українського напитись – о, тут йому нема рівних! Чи то в чорта на плечах поїздити, чи то за його “красну” свитку потриматися, чи то папороті цвітом серце обпалити, з утопленицями танок поводити – то все до нього. Скажете: “Та хіба ж ота нечиста сила українська?” А чия ж?

“Пропала грамота” із циклу “Вечори на хуторі поблизу Диканьки” – твір благодатний для метикуватого та зграбного читача, що зуміє його собі до душі прийняти, а ще краще – втілити на екрані.

Здавалось би – маленьке оповідання, і м'якуша того в нім як кіт наплакав, але ж дух, дух! “Бо мій дід чи то шаблею, чи то язиком... Як рубає – то до пупа, а як береш – то ще нижче”, – каже у фільмі дяк про діда свого Василя. Ой, не лиш той козак був ласий до побрехеньки, чи то пак вигадки; що лиш казати про такого оповідача, що розгорнув “Пропалу грамоту” не на кілька сторінок, а на весь простір степу українського та ще й показав те все старому і малому.

Ні, не кожному так удасться. Хіба лиш чорту, “доброму чорту”.

Кістяк стрічки власне Гоголівський, але І. Драч пообвішував його численними сценами з додатковими сенсами, українськими за своєю суттю. Чого лиш вартє прощання козака Василя з селом, коли в нього кожен просить спитати щось у

цариці за себе, та битва козаків із паном за вдовине село, та їхнє “трошечки, але відро” у корчмі. От яким вінком завітчав сценарист фабулу, ще й стрічки попрічпляв – пісні народні, ніжний спів (“Раз козак співає, то душа його плаче”), шаблі та пістолі козацькі, коні прудкі.

Як мара, не дає спокою козакові Василю його жінка – то вона відьма в пеклі, то цариця в Петербурзі. То є чисто фільмове, комедійне та потішне? А коли глибше – а чи не ліпша кожному козакові своя жінка? За неї й душу можна віддати, як от запорожець Андрій за Одарку, що її собі вподобав: так Драч пояснює, чого ж душа християнська була нечистому в пекло віддана, аж її визволяти треба було звідти.

Василеве “Це їм все сниться... Схаменіться, божевільні, це вам сниться!”, коли він потрапляє в пекло, де поміж рогатих та відьом гуляють його односельці – то крик не стільки до них, скільки до глядача. Пощо ж він лунає через стільки років аж дотепер?.. І здається, що аж від Гоголя.

Зате гра в карти з відьмою – точно за оповіданням. Тут уже не було потреби “кучерявити” оригінал. От лиш чи не єдина річ у цій сцені програє у фільмі: не погрожує козак Василь перехрестити чортів та й у карти плює, а не хрест святий на них ставить. Чи то богохульство із сюжету забрано (як – хрест і карти?), чи то цензуру тодішню переграно.

Момент про пекельного коня із кісток, що ніс козака без упину, не розбираючи дороги, теж викинули зі стрічки. Так, він важкий для зйомки, що є те є, але причина, певно, не в тому: аж занадто він не вписується у загалом комедійну оповідь.

Одним із найцікавіших епізодів у фільмі є повернення козаків додому після невдалої стрілянини (добре, що чортів камінь уберіг). От вони сидять у кукурудзі, і от же й вони – ідуть назустріч людям широким шляхом на баских конях та до господи їх кличуть. Такий калейдоскопічний прийом для 1972-ого – небачена дивина (та й мозок від нього крутиться, коли щиро).

І хай забудеться, що козак Василь побрехеньки розводити вмів добряче. Як і Миколайчук, певно: “Ну брехун! Мій дід брехав, а ти його перебрехав!” І чи довів він грамоту до цариці, і чи бачив він її взагалі? (“Плюне та розітре, плюне та розітре...”) Та хіба ж то важливо?

А вкінці... У фільмі жінка Василя дурнем його охрестила, а в оповідці та ж сама жінка щороку в той день проти волі в танок пускалася. Може, і те, і те було. У Гоголя ж усе можливо!

Тетяна Дубина

*(4-й курс 2012/13 навчального року, прозаїк,
нині – старша наукова співробітниця
Національного музею Тараса Шевченка)*

Козацький карнавал

Микола Гоголь створює “Пропалу грамоту” в парадигмі чарівної казки, Іван Драч – у традиціях народного карнавалу, зокрема застосувавши концепт увінчання-розвінчання. Адже як зауважила Віра Кандинська, “після сцени війни, де козак Василь виступає героєм, його показано у звичайній селянській хаті за суто жіночою роботою: мотанням пряжі. У таких обставинах він стає смішним і безпорадним: боїться жінки, не може знайти шапки на власній голові тощо. Далі йдуть епізоди прощання з селом і подорожі верхи. Шанобливе ставлення до Васигової місії численних односельців, народні пісні, яких

співають йому на дорогу, а також урочистий “Запорозький марш” підносять козака в очах глядачів. Дріб’язкова сварка з майбутнім побратимом дещо розвінчує центральний образ, який знову увінчано в сцені захисту пшениці від панів-мисливців. Черговий раз козаків розвінчано в корчмі та частково в пеклі, проте, таки здобувши перемогу, Василь і його побратим відновлюють свій статус героїв”. Але цей контраст побуту і героїки демонструє амбівалентність однієї, цілісної сутності українця як на поверховому, так і на глибшому, тоншому рівнях: від шаблук до влучного слівця, яке чуємо й за чаркою, й у борні. Можливо, задоволення від “Пташок їм закортіло, сучим синам” і “Танцювала риба з раком” – задоволення від упізнавання, доступне лише українцеві?

Суто казковий образ цариці в Гоголя уособлює окремий, дивовижний та, зрештою, сакральний світ, якого герой досягає лише подолавши певні перешкоди. Тут неявне уподібнення царату божому царству: “Как повели его в палаты, такие высокие, что если бы хат десять поставитъ одна на другую, и тогда, может, не достало бы”. Позірне зниження (на кшталт “Золотые галушки ест”), зрештою, можна винести за дужки: така абсурдизація – невід’ємний складник гоголівської поетики. На думку М. Вайкопфа, історія загубленої грамоти символізує шлях духовного очищення: герой зустрів царицю саме в п’ятій кімнаті, бо це число пов’язане як із теософською, так і з народно-церковною традицією, де духовне очищення зображувалось як прохід крізь четверо воріт, а на п’ятій сходинці відбувається прилучення до Софії Премудрості. Це підтверджується тим, що в літературно-панегіричній традиції XVIII ст. імператрицю Катерину зображували як Мінерву або Софію Премудрість. Натомість автори фільму, виводячи самодостатній образ козака, демонструють його несумісність із петербурзькою культурою, зокрема й за допомогою карнавального прийому перевдягання.

Можна стверджувати навіть про “перевдягання” схеми стосунків: перша – у побуті, друга – у пеклі, третя – у палаці. Так розвінчано й образ імператриці: послідовне виконання Лідією Вакулою ролей жінки, відьми та цариці демонструє універсальну модель, що розкривається на комічному, морально-етичному та національному рівнях. Осібно варто виокремити фінал. Коментувати його не маємо ані потреби, ані права – це святий фінал.

“Пропала грамота” – шедевр українського і світового кіно, що утверджує самобутність української нації, її роль у нашому світі.

Рустам Халіков
(2-й курс 2015/16 навчального року, прозаїк)